

Krzysztof Mastykarz

Ogrody strzeleckie w miastach Prus Krzyżackich i Królewskich XIV-XVI wieku na przykładzie Torunia, Chełmna, Brodnicy i Elbląga

Meritum 5, 17-26

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OGRODY STRZELECKIE W MIASTACH PRUS KRZYŻACKICH I KRÓLEWSKICH XIV–XVI WIEKU NA PRZYKŁADZIE TORUNIA, CHEŁMNA, BRODNICY I ELBLĄGA

Ogrody strzeleckie pełniły rolę miejsc, w których organizowano treningi oraz turnieje strzeleckie. Ponadto było to również miejsce spotkań towarzyskich. Na terenie państwa krzyżackiego powstawały one w XIV wieku. Ze względu na korporacyjny model życia, który wymusił funkcjonowanie miejsc rozrywki przeznaczonych dla poszczególnych grup społecznych, możemy wyodrębnić na terenie omawianych ośrodków miejskich – zaliczanych do grupy typologicznej wielkich miast pruskich (Stare Miasto Toruń, Chełmno do 1422 roku oraz Stare Miasto Elbląg) – zarówno patrycjuszowskie ogrody strzeleckie (Junkerschießgarten), jak i miejskie ogrody strzeleckie (Bürgerschießgarten). Wyjątkiem od tej reguły było Chełmno, w którym do 1422 roku, kiedy to zlikwidowano dom kompanijny, funkcjonował tylko patrycjuszowski ogród strzelecki, a od 1427 roku, kiedy miasto nie posiadało już statusu wielkiego miasta, istniał, podobnie jak w innych mniejszych ośrodkach państwa krzyżackiego, miejski ogród strzelecki z wydzieloną częścią, do której miały wstęp jedynie elitarne grupy społeczne danego ośrodka.

Dotychczas w literaturze przedmiotu niewiele miejsca poświęcono problematyce ogrodów strzeleckich w wielkich miastach pruskich. Pomimo tego, że badania dotyczące tego typu miejsc były podejmowane zarówno przez uczonych niemieckich, jak i polskich w okresie od XIX wieku do czasów współczesnych, to wyraźnie zauważalny jest brak publikacji w języku polskim, które omawiałyby funkcjonowanie ogrodów strzeleckich w największych miastach Prus Krzyżackich i Królewskich. Badania w tym zakresie prowadzili między

innymi: Franz Schulz¹, Michael Gottlich Fuchs², Artur Semrau³, Max Toepfen⁴, Alfons Mańkowski⁵, Stephan Selzer⁶ oraz Elżbieta Pilecka⁷.

Patrycjuszowskie ogrody strzeleckie wyodrębniły się spośród miejskich ogrodów strzeleckich i były związane z funkcjonowaniem bractw strzeleckich. Zrzeszały one członków rady miejskiej oraz zamożnych kupców należących do patrycjatu. Przynależność do omawianych stowarzyszeń, przedstawiciele elitarnych grup społecznych na terenie wielkich miast pruskich była formą nobilitacji, zachętą do aktywnego udziału w życiu miasta oraz dawała możliwość zdobycia licznych nagród i powszechnego szacunku⁸. W Toruniu i Elblągu wykształcenie się miejsc rozrywki zwanych Junkerschießgarten przypada na okres, gdy Dwory Artusa zamykały się w kręgu elit, a w zdecydowanej większości ośrodków miejskich, należących do grupy wielkich miast pruskich, ogrodami zarządzały bractwa św. Jerzego (np. Toruń i Elbląg). Z tego też względu można sądzić, że do ogrodów patrycjuszowskich wstęp posiadały osoby zrzeszone w bractwach arturiańskich. W większości miast znajdujących się na terenie państwa krzyżackiego były one usytuowane w pobliżu murów miejskich⁹.

Najstarszy z patrycjuszowskich ogrodów strzeleckich znajdujących się na terenie państwa krzyżackiego powstał w Elblągu, być może w 1397 roku. Jednak Artur Semrau uważał, że datację elbląskiego ogrodu patrycjuszowskiego należy przesunąć na początek XV stulecia. Wspomniany badacz

¹ F. Schulz, *Die Stadt Kulm im Mittelalter*, Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins, H. 23, 1888, s. 1–251.

² M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes in topographischer, geschichtlicher und statistischer Heinsicht*, Bd. I, Elbing 1818.

³ A. Semrau, *Die beiden Schiessgärten in der Altstadt Elbing*, Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn (dalej MCV), H. 29, 1921, s. 27–49.

⁴ M. Toepfen, *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter*, Bd. 3, Danzig 1873.

⁵ A. Mańkowski, *Dzieje bractwa strzelców chełmińskiego*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 5, nr 2, 1920, s. 17–32.

⁶ S. Selzer, *Artushöfe im Ostseeraum. Ritterlich – höfische Kultur in Städten des Preussenlandes im 14 und 15. Jahrhundert*, Kieler Werkstücke, Reihe D: Beiträge zur Geschichte des späten Mittelalters 8, Frankfurt/ M 1996.

⁷ E. Pilecka, *Średniowieczne Dwory Artusa w Prusach. Świadectwo kształtowania się nowej świadomości mieszczańskiej*, Toruń 2005.

⁸ J. Klein, *Bractwo Strzeleckie (Confraternitas Jaculatorum) w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1924, s. 7; T. K. Wiczorkiewicz, *Z dziejów bractwa kurkowego w Poznaniu*, w: *Księga jubileuszowa Bractwa Kurkowego w Poznaniu 1253–1929*, Poznań 1929, s. 22.

⁹ K. Mastykarz, *Czas wolny i rozrywka w wybranych miastach ziemi chełmińskiej w XIV–XVI wieku*, praca doktorska Biblioteka Główna UJK w Kielcach, Kielce 2010, s. 98.

argumentował to przekazami źródłowymi mówiącymi o sprzedaniu przez radę w 1397 roku terenu na prawym brzegu rzeki Elbląg¹⁰. Patrycjuszowski ogród strzelecki w Starym Mieście Elblągu był położony pomiędzy murami miejskimi wewnątrz fosy na odcinku od Bramy Kowalskiej do Bramy Targowej. W pobliżu ogrodu znajdowała się również siedziba bractwa strzeleckiego, w której organizowano uczty. W przypadku ładnej pogody ustawiano w pobliżu siedziby bractwa do 12 stołów. W 1544 roku w siedzibie patrycjuszowskiego bractwa strzeleckiego w Elblągu organizowano przyjęcie, na które przybyło 625 mieszkańców miasta¹¹. 12 VIII 1601 roku uchwałą rady miejskiej miasta Elbląga przeniesiono siedzibę patrycjuszowskiego ogrodu strzeleckiego. Od tego czasu do 1786 lub 1787 roku znajdował się on pomiędzy Bramą Targową a rzeką Elbląg¹².

Pierwsze wzmianki mówiące o planowaniu założenia ogrodu patrycjuszowskiego w Toruniu pochodzą z 1474 roku. Następnie część terenu po byłym zamku krzyżackim została uporządkowana i przekazana w 1489 roku przez radę miejską Torunia bractwu strzeleckiemu i kompanii. Powstał tam dwór mieszczkański, który był siedzibą letnią bractwa św. Jerzego, oraz patrycjuszowski ogród strzelecki¹³. Z tego też względu można przypuszczać, że kronikarz pod określeniem „Schießbrudern” miał na myśli arturiańskie bractwo strzeleckie¹⁴. Analiza zapisów źródłowych, którym do tej pory najwięcej uwagi poświęcili Artur Semrau i Tadeusz Pietrykowski, pozwala na stwierdzenie, że od 1489 roku regularnie organizowano turnieje strzeleckie o tytuł króla strzeleckiego. W Toruniu odbywały się one pomiędzy dniem św. Bartłomieja a dniem św. Małgorzaty i polegały na strzelaniu do tarczy. Zwycięzca turnieju musiał oddać sześć celnych strzałów. Turniej trwał trzy dni. Ostatniego dnia wyłaniano zwycięzcę, który oprócz wspomnianego tytułu otrzymywał 12 beczek piwa, mały srebrny kielich, 400 guldenów oraz zwolnienie z powinności

¹⁰ A. Semrau, *Die beiden Schießgarten*, s. 40.

¹¹ M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing*, s. 217.

¹² A. Semrau, *Die beiden Schießgarten*, s. 41; M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing*, s. 219.

¹³ *Toruń i miasta ziemi chełmińskiej na rysunkach Jerzego Fryderyka Steinera z pierwszej połowy XVIII wieku* (tzw. *Album Steinera*), red. M. Biskup, Toruń 1998, s. 218; R. Heuer, *Die drei Artushöfe*, s. 39.

¹⁴ Ein Ersamer Raht verleihet denen Schießbrudern vom Schießgraben den Parchen mit samt dem Garten, daß sie bauen denselbigen und Mauren, nachdem sie sich verpflichtet und unterwunden haben, Und daß die Compani Unterhalten werde.” *Thorner Denkwürdigkeiten von 1345–1547*, hrsg. v. A. Voigt, MCV, H. 13, 1904, s. 133.

podatkowych na okres jednego roku¹⁵. Kilka tygodni później organizowano „Bildschießen”. Zwycięzca musiał oddać trzy celne strzały. Nagrodą przewidzianą w tym turnieju była srebrna łyżka lub znaczna kwota pieniędzy¹⁶. Poza tym w XVI wieku odbywały się również turnieje polegające na strzelaniu do drewnianego ptaka umieszczonego na żerdzi. Zwycięzca otrzymywał pieniądze oraz tytuł króla kurkowego (np. w 1607 roku nagrodą było 60 guldenów)¹⁷. Odprowadzano go uroczyście do miasta, gdzie odbywało się pasowanie na króla kurkowego. Początkowo wkładano mu na głowę srebrną koronę, a na piersiach zawieszano srebrną blachę. W drugiej połowie XV i w XVI wieku na króla kurkowego pasowano złotym łańcuchem¹⁸. Pod koniec XV wieku z inicjatywy Ławy św. Rajnolda i Najświętszej Marii Panny w ogrodzie strzeleckim powstały altany. Można jedynie przypuszczać, że było to związane z treningami, które do 1633 roku odbywały się w każdą sobotę, oraz uroczystościami brackimi, podczas których spożywano wino i piwo¹⁹.

Na podstawie elitarnego charakteru domu kompanii kupieckiej w Chełmnie można wnioskować, że posiadała ona również patrycjuszowski ogród strzelecki. Tę hipotezę potwierdzałaby wzmianka pochodząca z drugiej połowy XV wieku mówiąca o istnieniu starej strzelnicy²⁰. Zgodnie z zarządzeniem wielkiego mistrza Weinricha von Kniprode w Chełmnie odbywały się turnieje w strzelaniu z kuszy do figury ptaka umieszczonego na wysokiej żerdzi. Zwycięzca takich zawodów otrzymywał tytuł króla strzeleckiego oraz srebrny łańcuch z wizerunkiem połączanego ptaka. Wraz z likwidacją domu kompanijnego (Dworu Artusa) w Chełmnie powstało w 1427 roku bractwo strzeleckie (nieposiadające jednak charakteru patrycjuszowskiego)²¹.

Oprócz patrycjuszowskich ogrodów strzeleckich w omawianym okresie na terenie Torunia i Elbląga funkcjonowały również miejskie ogrody strzeleckie. Zarezerwowane one były głównie dla biedniejszych kupców oraz

¹⁵ *Geschichte Thorns aus Urkunden, Dokumenten und Handschriften Bd. I Die Jahre 1230–1530*, hrsg., J. E. Wernicke, Thorn 1839, s. 166.

¹⁶ *Ibidem*, s. 167.

¹⁷ *Ibidem*, s. 168.

¹⁸ J. Klein, *Bractwo Strzeleckie (Confraternitas Jaculatorum) w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1924, s. 7

¹⁹ A. Semrau, *Zur ältesten Geschichte des Artushofes in Thorn*, MCV, H. 28, 1920, s. 91 i n; T. Pietrykowski, *Z dziejów bractw strzeleckich, Księga Pamiątkowa Bractwa Strzeleckiego w Toruniu, wydana z okazji 575 rocznicy istnienia 1352–1927*, Toruń 1927, s. 38.

²⁰ „Item Mattis Dewtsch tenetur 1 lb. wachs jerlich uf Martini [11 XI] vom alden schisgarten, do her seyne benestacke hot stehen.”, *Księga czynszów fary chełmińskiej (1435–1496)*, wyd. Z. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1994, nr 344.

²¹ A. Mańkowski, *Dzieje bractwa strzelców chełmińskiego*, s. 18 i n; F. Schulz, *Die Stadt Kulm*, s. 206.

rzemieślników. Powoływanie do życia tego typu placówek było spowodowane przygotowaniem pospólstwa do zadań militarnych. W ośrodkach należących do grupy typologicznej wielkich miast pruskich już w połowie XIV wieku powoływano bractwa strzeleckie, które zajmowały się między innymi organizowaniem ćwiczeń i organizacją turniejów w strzelaniu z łuku i kuszy, a w okresie XVII–XVIII wieku również z broni palnej²². Miejskie ogrody strzeleckie w odróżnieniu od patrycjuszowskich z reguły znajdowały się poza murami miejskimi.

Najstarszy miejski ogród strzelecki na terenie państwa krzyżackiego powstał w Starym Mieście Elblągu w 1347 roku i znajdował się w pobliżu bramy św. Jakuba²³. W ogrodzie strzeleckim oprócz codziennych treningów odbywały się również strzelania do żywego gołębia, które były znane już w czasach rzymskich. W 1351 roku wielki mistrz krzyżacki Weinrich von Kniprode nakazał żeby strzelanie do drewnianego ptaka w Starym Mieście Elblągu odbywało się przynajmniej raz w roku. Zwycięzca zawodów otrzymywał tytuł króla strzeleckiego i srebrny łańcuch z połączonym ptakiem na okres jednego roku, który powinien nosić na szyi, oraz uczestniczył wraz z rajcami miejskimi w uroczystej procesji²⁴.

Ogród strzelecki w Starym Mieście Elblągu już w 1376 roku otrzymał od rady miejskiej statut. Na jego podstawie można stwierdzić, że był on zarządzany przez czterech rajców miejskich, czterech mieszkańców oraz dwóch starszych. Ogród otwarty był sezonowo, od świąt wielkanocnych do 8 września. Na terenie ogrodu obowiązywał zakaz uprawiania gier hazardowych (pod karą 1,5 grzywny) oraz spożywania piwa w łaźni, pod karą jednej grzywny. Ponadto zabronione było również organizowanie uczt przed 10 rano. Jeżeli ktoś nagminnie nie przestrzegał statutu, to dziesięciu mężczyzn miało prawo przyprowadzić go przed radę miejską w celu osądzenia²⁵.

Na podstawie badań przeprowadzonych przez Michaela Gottlicha Fuchsa możemy poznać przebieg zawodów strzeleckich w Elblągu i uroczystości, które były z nimi bezpośrednio związane. Organizowano je na specjalnie przygotowanej strzelnicy w okresie świąt wielkanocnych. Po zawodach odbywała

²² J. Tandecki, *Pozazawodowe funkcje i powinności korporacji rzemieślniczych w Prusach Krzyżackich i Królewskich w XIV–XVIII wieku*, *Zapiski Historyczne*, T. 60, z. 1, 1995, s. 10.

²³ P. Himmelreichs, *Elbinger Chronik*, w: *Elbinisch–Preussische Geschichten*, hrsg. v. M. Toepfen, Leipzig 1881, s. 17; M. Toepfen, *Elbinger Antiquitäten*, Bd. 3, Danzig 1873, s. 209.

²⁴ M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing*, s. 212, 220.

²⁵ *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. III, hrsg. v. C.P. Woelky, Brannsborg–Leipzig 1874, nr 1; A. Semrau, *Die beiden Schiessgärten*, s. 29.

się parada. Na jej czele szedł zwycięzca zawodów. Za nim podążali obywatele miasta z bębniami, piszczałkami oraz chorągwiami. Podczas tej uroczystości osoba nosząca tytuł króla strzeleckiego przekazywała tegorocznemu zwycięzcy srebrny łańcuch z połączonym wizerunkiem ptaka. Na łańcuchu króla strzeleckiego w Elblągu znajdowały się srebrne tabliczki upamiętniające zwycięzców z poszczególnych lat. Po raz pierwszy taką tabliczkę umieszczano na insygniach króla strzeleckiego w 1515 roku. Na środku łańcucha, pomiędzy tabliczkami dwóch poprzednich zwycięzców, znajdował się posrebrzany i połączony ptak²⁶.

Na podstawie ustaleń Michaela Gottlicha Fuchsa możemy poznać treść tekstów znajdujących się na insygniach króla strzeleckiego, które upamiętniają zwycięzców zawodów z poszczególnych lat²⁷. Ponadto zdobywca tytułu króla strzeleckiego w Elblągu otrzymywał również, jako dar od rady miasta, zestrzelonego ptaka oraz nagrodę pieniężną (np. w 1366 roku było to 6 szkojców), a od 1603 roku posrebrzaną łyżkę z herbem miasta. Po uroczystej paradzie odbywała się uczta w siedzibie bractwa strzeleckiego, na której głównym gościem był zwycięzca zawodów. Jeżeli jakaś potrawa lub inne produkty spożywcze podczas przyjęcia skończyły się to osoby organizujące ucztę były zobowiązane dokupić je²⁸.

Jeden z największych turniejów strzeleckich w omawianym okresie odbył się w Elblągu w dniach od 14 do 17 VII 1596 roku. Udział w zawodach brali przedstawiciele Gdańska, Królewca, Malborka i Elbląga. Z relacji Michaela Gottlicha Fuchsa wynika, że w zawodach uczestniczyło wielu zawodników, gdyż ustawiono aż 6 drewnianych ptaków umieszczonych na żerdzi. Główną nagrodę (100 talarów) w tymże turnieju zdobył rzeźnik elbląski Martin Hindemitt. Ponadto nieznany z imienia i nazwiska uczestnik zawodów otrzymał srebrny kielich i łyżkę o wartości 400 florenów, a najmłodszy uczestnik

²⁶ M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing*, s. 221 i n.; A. Semrau, *Die beiden Schießgärten*, s. 37.

²⁷ Hanß Kromer 1562.

Viel die Mich haßen und neunden,

Wenige die Mich kleiden.

Wären der Nender noch so viel,

So geschicht was Gott haben will

Nickel Gewende 1567

Mancher fraget wie es mir geht.

Ging es mir woll daß war ihm leidt.

Dieweil ers aber also meint

So will ich lachen wenn er greint.; M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing*, s. 222.

²⁸ *Ibidem*, s. 223.

– czeladnik elbląski Sewerin Helm – otrzymał bawoła. Tego samego roku, podczas święta piwa, Helm wygrał bawoła ponownie. Zwycięzca kazał zwierzę zabić a następnie sprzedać jego mięso. Uzyskane pieniądze zostały rozdane biednym. Na podstawie zachowanych informacji można zauważyć, że w Elblągu oprócz tradycyjnych zawodów łuczniczych, odbywały się turnieje, podczas których strzelano z kuszy do umieszczonego za żerdzi drewnianego ptaka.

Toruński ogród strzelecki został lokowany przez radę miejską Starego Miasta Torunia w 1412 roku na parkanie pomiędzy Bramą Starotoruńską a Bramą Chełmińską²⁹. Jednak już w 1354 roku wielki mistrz krzyżacki Weinrich von Kniprode postulował, żeby w Toruniu, przynajmniej raz w roku, odbywały się turnieje strzeleckie. Z powodu braku materiałów źródłowych znamy jedynie tekst regulaminu z XVI wieku, który obowiązywał w patrycjuszowskim ogrodzie. Postulat wielkiego mistrza, dotyczący odbywania się corocznych turniejów w Starym Mieście Toruniu, może świadczyć o tym że istniał on dużo wcześniej. Ponadto brak zapisów źródłowych sprzed 1412 roku uniemożliwia ustalenie wcześniejszej lokalizacji ogrodu. Na podstawie badań przeprowadzonych przez Artura Semraua można stwierdzić, że toruński ogród funkcjonował do 1454 roku, kiedy to został połączony wraz z ogrodem strzeleckim bractwa strzeleckiego³⁰.

Ogrody strzeleckie funkcjonowały również na terenie ośrodków nieposiadających statusu wielkiego miasta pruskiego. Przykładami takich ośrodków, w których znajdowały się (w badanym okresie) tego typu obiekty, były Nowe Miasto Elbląg, Nowe Miasto Toruń, Chełmno po 1422 roku (kiedy to formalnie utraciło status wielkiego miasta pruskiego z powodu likwidacji domu kompanijnego, który w literaturze przedmiotu występuje również jako Dwór Artusa oraz Brodnica).

W Nowym Mieście Elblągu ogród strzelecki powstał w 1410 roku. Znajdował się on przy bramie Pasłęckiej (Holländer Thor). Statuty bractwa nowomiejskiego z 1424 roku przewidywały od osób pochodzących z poszczególnych grup społecznych opłaty na rzecz bractwa strzeleckiego. Proboszcz był zobowiązany zapłacić 4 szkojce, wikariusz 1,5 szkojca, bakałarz 2 szkojce, dzwonnik 1 szkojca, pisarz 2 szkojce i sługa 4 szkojce³¹. W przeanalizowanych materiałach źródłowych i literaturze nie występują informacje dotyczące

²⁹ „Conclusum, daß man den gemeinen Burgern Einen Schießgarten gebe, und haben verliehen den Parchem zwischen dem althorn und Culm. Thor.”, Thorner Denkwürdigkeiten, s. 45.

³⁰ A. Semrau, Zur ältesten Geschichte des Artushofes in Thorn, s. 91.

³¹ M. Toeppen, *Elbinger Antiquitäten*, s. 161 i n.

przebiegu turniejów strzeleckich. Jednak na podstawie badań komparatystycznych materiałów źródłowych z innych mniejszych ośrodków miejskich należy stwierdzić, że najprawdopodobniej takie zawody w Nowym Mieście Elblągu były organizowane.

W Nowym Mieście Toruniu od 1408 roku funkcjonował również ogród strzelecki i bractwo, które po likwidacji Nowego Miasta Torunia zostało włączone do bractwa strzeleckiego w Starym Mieście Toruniu³². Na podstawie wzmianki znajdującej się w kronice Zerneckego można ustalić lokalizację ogrodu strzeleckiego. Był on położony pomiędzy ulicą Św. Jakuba a Bramą Św. Katarzyny³³. Brak co prawda szczegółowych informacji o organizowaniu na jego terenie zawodów strzeleckich, ale hipotetycznie można zakładać, że podobnie jak w innych mniejszych miastach, w Nowym Mieście Toruniu również były one organizowane i wybierano corocznie króla kurkowego.

W maju 1427 roku na mocy wydanego przez radę miejską wilkierza powstało na terenie Chełmna bractwo strzeleckie. Podobnie jak w innych mniejszych miastach zrzeszało ono zarówno elity, jak i średniozamożne grupy społeczne. Każdy nowy członek bractwa strzeleckiego powinien posiadać nieposzlakowaną opinię oraz był zobowiązany do uiszczenia wpisowego w wysokości jednego twardego talara i dwóch funtów wosku. Uroczyste spotkania bractwa strzeleckiego odbywały się dwa razy do roku: na św. Marcina i w Zielone Świątki³⁴.

Głównym celem powołania tego bractwa było strzelanie do kura o nagrodę i tytuł króla kurkowego. Ćwiczenia i turnieje odbywały się na strzelnicy usytuowanej poza murami miasta, pomiędzy Bramą Grubieńską i Tkacką. Studia Alfonsa Mańkowskiego nad dziejami tego bractwa doprowadziły m.in. do ustalenia, że ptak, do którego strzelano w Chełmnie wykonany był z drewna. Ponadto składał się on z pięciu części, które można było odstrzelić oddzielnie. Jeżeli ktoś podczas turnieju trafił w środek i strącił całego ptaka z żerdzi, zostawał królem kurkowym, otrzymywał również wolność podatkową i dostawał poślacanego kura, którego nosił jako znak godności królewskiej podczas uroczystości brackich. Poza tym nagradzano również uczestników zawodów, którzy odstrzelili jedynie część ptaka. Strącenie prawego skrzydła nagradzano parą mis wykonanych z cyny angielskiej, lewego – parą półmisków z cyny angielskiej, odstrzelenie głowy nagradzano kapeluszem, a ogona – rękawicą.

³² A. Semrau, *Zur ältesten Geschichte des Artushofes in Thorn*, s. 90 i n.

³³ J.H. Zerneck, *Historiae thorumensis naufragae oder kern der thornischen Chronicke welchen vom 1231-ten bis an das 1711-te Jahr erbaulichen Wissenschaft und guten Nutzen aus bewehrten scribenten und glaubwürdigen Documenten stellet*, Thorn 1717, s. 40.

³⁴ A. Mańkowski, *Dzieje bractwa strzelców chełmińskiego*, s. 18 i n.

Ponadto jeżeli komuś udało się zdobyć tytuł króla kurkowego trzy razy z rzędu, to otrzymywał trzy herby z wizerunkiem trzykrotnego strącenia ptaka z żerdzi, niekwestionowaną pozycję wśród członków bractwa strzeleckiego oraz dożywotnie zwolnienie z powinności podatkowych. W omawianym okresie jedynie Piotr Tyl w latach 1501–1503 odniósł trzykrotne zwycięstwo³⁵. Poza tym wilkierze bractwa strzeleckiego zobowiązywały członków do uczęszczania na spotkania i msze brackie, wyprawienia zmarłym członkom godnego pogrzebu oraz do asystowania z chorągwią bractwa podczas procesji Bożego Ciała. Za niestosowanie się do powyższych zaleceń groziła kara w wysokości jednego kamienia lub jednego funta wosku. Odmówienie udziału w strzelaniu nie podlegało karze i można było zrezygnować z niego, dając na potrzeby bractwa beczkę piwa i ćwierć wołu. W 1590 roku uchwalono nowy wilkierz miasta Chełmna, który zawierał również ważne postanowienia dotyczące funkcjonowania chełmińskiego bractwa strzeleckiego. Na jego mocy król kurkowy był zwolniony z szarwarków, wszelkich opłat, kontrybucji oraz miał prawo użytkowania łąk strzeleckich. Nikt poza zrzeszonymi w bractwie kurkowym nie miał prawa wyszynku piwa gdańskiego na terenie miasta. Ponadto od 1590 roku członkiem konfraterni mógł zostać jedynie obywatel miasta³⁶.

Założone w 1351 roku bractwo strzeleckie w Brodnicy zrzeszało zarówno elitę miejską, jak i średnie klasy społeczne. Większa część strzelnicy brodnickiego bractwa strzeleckiego była przeznaczona dla uprzywilejowanych grup społecznych. Najprawdopodobniej w tej części ogrodu strzeleckiego odbywały się turnieje. Najpierw strzelano z kuszy, a następnie z rusznicy. Zwycięzca otrzymywał tytuł króla strzeleckiego, srebrny lub pozłacany łuk i zakładano mu srebrny łańcuch na szyję. Turnieje odbywały się w Brodnicy tylko w dni świąteczne³⁷.

Z powyższych rozważań wynika, że na terenie Prus Krzyżackich i Królewskich (XIV–XVI w.) ogrody strzeleckie były przede wszystkim miejscem rozrywki zarezerwowanym dla zamożnych przedstawicieli społeczeństwa omawianych ośrodków miejskich. Wydaje się także, że w mniejszych miastach (np. Brodnica) część ogrodu strzeleckiego była przeznaczona wyłącznie do dyspozycji osób należących do uprzywilejowanych grup społecznych. Jednocześnie w mniejszych ośrodkach nie powstały osobne ogrody strzeleckie zarezerwowane wyłącznie dla elit społecznych. Było to najprawdopodobniej

³⁵ Ibidem, s. 19 i n.

³⁶ Ibidem, s. 20.

³⁷ Chronik der Stadt Strasburg in Westpreußen, hrsg. V. F. A. Bermann, Strasburg 1851, s. 15; K. Mastyskarz, *Czas wolny i rozrywka*, s. 117.

poddyktowane strukturą mniejszych miast, w których zdecydowaną większość elity społecznej stanowili zamożni rzemieślnicy. Sama organizacja turniejów strzeleckich, zarówno w wielkich miastach pruskich, jak i mniejszych ośrodkach, wskazuje na znaczne różnice pomiędzy poszczególnymi miastami ziemi chełmińskiej w przebiegu zawodów oraz w sposobie nagradzania zwycięzców.

GARDENS SHOOTING IN THE STATE OF THE THEUTONIC ORDER AND ROYAL PRUSSIAN BY EXAMPLES FROM TORUŃ, ELBLĄG, CHEŁMNO AND BRODNICA

This article discusses the gardens shooting. Gardens shooting served as places where organized training and shooting competitions. In addition, it was also the meeting place. Within the state of the Teutonic Order, they were created in the fourteenth century. Due to the corporate model of life, which forced the operation of entertainment venues for the different social groups can be distinguished in these urban centers belonging to the group-typological great Prussian cities (Old Town Torun, Chelmno to 1422 years old town and Elbląg): both patrician gardens shooting (Junkerschießgarten) and urban gardens shooting (Bürgerschießgarten). The exception to this rule was Chelmno, where the 1422 years, when it was liquidated house of guild merchant, functioned only patrician garden shooting, and since 1427 years, when the city no longer had the status of a big city, there was, as in other smaller centers of the Teutonic Order, urban garden with a separate shooting, which had allowed only elite groups that center.

In Teutonic Prussia and Royal Prussia shooting gardens were primarily an entertainment venue reserved for the affluent society representatives discussed urban centers. It also appears that in smaller cities (eg. Brodnica) part of the garden shooting was intended only available to persons belonging to disadvantaged groups. At the same time smaller centers not created separate gardens shooting exclusively reserved for the social elite. It was probably dictated by the structure of the smaller towns, where the vast majority of the social elite were wealthy artisans. The organization itself archery tournaments, both in the big cities of the Prussian, as and smaller centers, points to significant differences between the cities of Chelmno in the course of the competition and the way of rewarding the winners.